

■ MARTIN JEMELKA,
SVATOPLUK HERC,
ONDŘEJ ŠEVEČEK,
VOJTĚCH KESSLER

VÁLKA ŠEVCŮ

OBUV, OBUVNICTVÍ A OBUVNICKÝ PRŮMYSL
V PŘEDLITAVSKU ZA VELKÉ VÁLKY

EDICE KAŽDODENNÍ ŽIVOT / SVAZEK 93

MARTIN JEMELKA, SVATOPLUK HERC,
ONDŘEJ ŠEVEČEK, VOJTĚCH KESSLER
VÁLKA ŠEVCŮ

Obuv, obuvnictví a obuvnický průmysl v Předlitavsku
za Velké války

Vydalo nakladatelství Argo, Milíčova 13, 130 00 Praha 3,

www.argo.cz, roku 2026 jako svoji 6 072. publikaci.

Obálku a přebal podle grafického návrhu Roberta V. Nováka zhotovilo

Studio Marvil, s. r. o.

Odpovědný redaktor Martin Nodl.

Technický redaktor Milan Dorazil.

Sazba Studio Marvil, s. r. o.

Vytiskla tiskárna PBtisk.

Vydání první.

ISBN 978-80-257-4970-8

Naše knihy distribuuje knižní velkoobchod KOSMAS.
sklad: KOSMAS s. r. o. Za Halami 877, 252 62 Horoměřice
tel.: 226 519 383, fax: 226 519 387
e-mail: odbyt@kosmas.cz
www.kosmas.cz

Knihy je možno pohodlně zakoupit v přátelském internetovém knihkupectví
www.kosmas.cz

1. TÉMA, STAV VÝZKUMU, METODOLOGIE, PRAMENY

TÉMA

Útok Ruska na Ukrajinu v únoru 2022. Energetická krize zapříčiněná rusko-ukrajinskou válkou a přechodem k obnovitelným zdrojům energie. A do třetice dopady státního intervencionismu během pandemie covidu-19 a s pandemií související ekonomické otřesy vzniklé narušením distribučních kanálů globální ekonomiky. Tyto a další krizové momenty stejně jako strukturální výzvy posledních let otřásly nejedním segmentem ekonomiky středovýchodní Evropy. Jednou z obětí rusko-ukrajinské války, energetické krize, nedostatku vhodných pracovních sil a klesajícího odbytu v důsledku východoasijské konkurence byl také tradiční český obuvnický podnik ve Skutči ve východních Čechách, jehož management již nedokázal čelit novým problémům. Průmyslově vyráběná obuv přitom měla ve Skutči tradici delší než sto padesát let. Zdejší sportovní obuv znaly generace sportovců a značka Botas se stala symbolem československého designu 60. let 20. století. Uzavření podniku počátkem roku 2023 a jeho převzetí novým majitelem působily dojmem konce jedné dlouhé kapitoly středoevropských průmyslových dějin.¹⁾

Nejstarší obuvnické továrny byly ve střední Evropě otevřeny kolem roku 1850. Trvalo další půlstoletí, než strojní výroba definitivně pronikla do továrních hal, soustředěných hlavně ve Vídni a v českých zemích. Právě v Čechách a na Moravě byly po skončení první světové války koncentrovány až čtyři pětiny průmyslové výroby obuvi zaniklé podunajské monarchie.²⁾ Nelze se divit, že se mezi světovými válkami do čela středoevropské výroby obuvi postavila česká firma Baťa ze Zlína na jihovýchodní Moravě, která za Velké války prošla zásadní transformací. Na počátku války stála továrna na výrobu lehké plátěné obuvi s 400 pracujícími a na jejím konci podnik s desetinásobným počtem zaměstnanců, který obouval

rakouskou armádu i civilisty. V roce 1928 se Československo stalo nejvýznamnějším světovým exportérem obuvi³⁾ a obuvnictví zůstalo významným exportním odvětvím československé a středoevropské ekonomiky obecně až do rozpadu Sovětského svazu.⁴⁾ Třicet let po zániku východního bloku, ztrátě východních trhů a dravém nástupu východoasijské konkurence máloco připomíná, že region střední Evropy byl významným světovým producentem obuvi. Nejen proto je zanikající svět středoevropského obuvnického průmyslu relevantním tématem evropské historiografie.⁵⁾

Za posledních sto let se proměnila výroba obuvi, sama obuv i spotřební chování zákazníků. Zatímco dnes je obuv samozřejmou a dostupnou součástí lidské každodennosti většiny Evropanů, ještě počátkem 20. století byla nemalou investicí a nákladnějším zbožím dlouhodobé spotřeby. Ještě před sto lety byla vyráběna téměř výhradně z přírodních materiálů a platila za plně opravitelné a recyklovatelné zboží, v dnešní době má obuv z převážně syntetických materiálů izolovanou pozici v cirkulační ekonomice.⁶⁾ A přestože na konci 19. století působilo jen v českých zemích v obuvnické branži takřka 100 000 zaměstnanců, dnes jsou to pouze desítky malovýrobců, stovky správkařů a několik tisíc továrních dělníků a dělnic.⁷⁾

Všudypřítomná a převážně lokálně orientovaná ruční malovýroba začala počátkem 20. století ustupovat tovární velkovýrobě soustředěné do určitých regionů. Nově utvářená geografie a sociálně-prostorový rámec obuvnického průmyslu však po druhé světové válce doznaly nových změn, když je zcela proměnila postupující ekonomická globalizace. Stalo se tak ve prospěch asijských producentů a na úkor tradičních průmyslových výrobců v Evropě a Severní Americe. V roce 2024 bylo v Asii vyrobeno 88 % z celkového objemu světové produkce obuvi dosahující 23,9 miliardy párů. Podíl Evropy na globální produkci činil méně než 2,3 % a Severní Ameriky – kolébky moderní obuvnické branže – dokonce jen 1,5 %.⁸⁾

Překotný vývoj a strukturální proměny obuvnictví souvisely jak s industrializací, urbanizací, postupující ekonomickou globalizací a rostoucím vlivem moderní vědy a techniky, tak s globálními konflikty 20. století a jejich komplexními dopady na hospodářství, společnost a životní prostředí. V 19. století se stala hlavním hybatelem

těchto změn opožděná industrializace obuvnické branže, která se z urbanizovaných a ekonomicky nejvyspělejších zemí světa, ze Spojených států amerických, Velké Británie a ve středoevropských podmínkách z Německa, od přelomu 19. a 20. století přesouvala do dalších regionů. Jejím důsledkem bylo pozvolné etablování globální dominance koncentrované průmyslové produkce a nové pojetí obuvi jako konzumního statku hromadné výroby a spotřeby. Pro středoevropskou historiografii mají výzkumy dějin obuvnictví a obuvnického průmyslu zvláštní relevanci. Hlavní důvody jsou přinejmenším dva: 1) významné postavení tohoto segmentu v hospodářství střední Evropy (zvláště některých průmyslových měst i celých regionů), a to již v předindustriálních časech; 2) důležitý podíl českého obuvnictví v globálních procesech formování moderního obuvnického průmyslu. Vedle proslulé kapitoly spojené s expanzí Bačova koncernu, který od meziválečných let patřil k nejvýznamnějším podnikům světového obuvnictví, by si nepochybně zasloužila více pozornosti i dosud nezmapovaná a historiky přehlížená socialistická etapa československého obuvnictví.⁹⁾ Rovněž po znárodnění koncernu Bača, který výrobní expanzi promítl do avantgardních prostorových souřadnic sociálně, urbanisticky i architektonicky laboratorního prostředí tzv. továrních měst (company towns),¹⁰⁾ patřilo Československo k předním světovým producentům obuvi, exportované především do zemí bývalého východního bloku.

Transformace obuvnictví a paradigmatická změna výrobního způsobu (tradiční řemeslná ruční produkce ustoupila hromadné tovární výrobě s využitím strojů) se od počátku odehrávaly v úzkém sepětí s potřebami moderních armád a militarizovaných ekonomik. Rozvoj nových koncentrovaných forem obuvnické produkce byl opakovaně stimulován pravidelnými vojenskými zakázkami. Obuv totiž nebyla jen civilním produktem individuální spotřeby, ale vždy také strategickým konzumním statkem, který představoval nezbytnou součást výstroje. V éře světových válek, vyznačujících se totální mobilizací lidských i materiálních zdrojů, se proto výroba obuvi stala důležitým odvětvím válečné ekonomiky. V obuvnictví to iniciovalo celou řadu inovací a strukturálních změn. V tomto kontextu je až překvapivé, jak málo pozornosti dosud historiografie věnovala otázkám strukturální transformace obuvnictví v podmínkách

moderních konfliktů. Přitom armáda, obuv a válka jsou velmi úzce propojená témata.¹¹⁾

Obuv je ideálním objektem historického výzkumu. Má totiž celou řadu funkcí a významů, které si uchovávala kontinuálně z minulosti. Také dnešní evropští zákazníci a zákaznice znají obuv domácí, vycházkovou, pracovní, společenskou, sportovní, rituální či vojenskou. A také současná vojska nepochodují na svých žaludcích, jak se údajně vyjádřil Napoleon, ale v odolné vojenské obuvi, která je i v 21. století strategickou součástí vojenské výstroje. Válečné konflikty, objemově vysoké armádní zakázky a militarizované ekonomiky v dějinách opakovaně sehrály úlohu zásadního impulzu či akceleratoru strukturální ekonomické, technologické, výrobní a spotřební změny. O obuvnictví ve střední Evropě, jeho opožděné industrializaci od konce 19. století a završení industrializace v prvních dekádách 20. století to platí dvojnásob.¹²⁾

Válka, armáda a výroba obuvi, civilní i vojenské, produkovávané ručně, nebo stále více strojově, představují hlavní téma této knihy. Do zorného pole svého tázání kniha rovněž vtahuje hospodaření se surovinami, recyklaci, význam lidské práce a limity automatizace strojní výroby obuvi, válečnou ekonomiku i obuvnickou výrobu v podmínkách vynucené hospodářské autarkie, státní regulaci, úroveň aktérů, pracovní problémy či válečnou distribuci a spotřebu. Hlavní metodologickou perspektivu naší knihy představují dějiny výrobku (*Produktgeschichte*).¹³⁾ Předmětem našeho výzkumu je rovněž kůže (useň) jako hlavní výrobní materiál, s jehož alternativami se právě za první světové války začalo významně experimentovat. Chronologicky tuto knihu (vedle nutných exkurzů do počátků industrializace obuvnické branže a do doby po skončení Velké války) vymezuje desetiletí před balkánskými válkami (1912–1913) a nástup poválečné konjunktury (1924). Časovou osu této knihy tvoří první světová válka jako zlomová perioda obuvnického průmyslu ve středovýchodní Evropě. Její geografické těžiště spočívá v českých a rakouských zemích, tedy na území dnešního Česka a Rakouska, kde se rozvíjela naprostá většina obuvnického průmyslu Předlitavska a celé podunajské monarchie vůbec. Dělbá kapitálu a práce sice do Vídně jako hlavního města mnohonárodnostního státu lákala sídla velkých obuvnických firem, jejich výrobní závody však většinou ležely na území českých zemí.

Na počátku 20. století byl obuvnický průmysl ve středovýchodní Evropě stále ještě mladým výrobním odvětvím. Právě za Velké války, která urychlila proces industrializace, začala převažovat koncentrovaná strojní výroba obuvi. Tak jako stála armáda a její ohromná spotřeba standardizované mužské obuvi několika málo typů a velikostí na počátku obuvnického průmyslu ve střední a východní Evropě, tak se stalo období kolem první světové války dobou završení industrializačního procesu a definitivní dominance průmyslově vyráběné obuvi pro masu spotřebitelů. Obdobně jako Velká válka předefinovala hranice střední Evropy, přepsala i mapu obuvnické výroby: nad lokální výrobou a spotřebou zvítězila produkce pro větší trhy regionální a postupně i globální. Nad řemeslnou ruční prací s několika nástroji převážila strojová tovární výroba. A nad imperativem šetrného nakládání zvítězila lákadla cenově dostupnější módní obuvi produkované hromadnou tovární výrobou. Obuv se stávala stále dostupnějším konzumním statkem a stále samozřejmějším předmětem lidské každodennosti. Jen okrajově si však získávala pozornost střeoevropské historiografie.

STAV VÝZKUMU

Dějiny obuvnictví a obuvi zůstávají přes četnost různých zmínek a dílčích pojednání spíše okrajovým tématem historiografie. Navzdory všudypřítomnosti obuvi v lidské kultuře přitahoval obuvnický průmysl jen sporadický zájem badatelů hospodářských, materiálních, kulturních, sociálních či regionálních dějin. Ve většině případů je obuv sledována a popisována jako objekt a produkt vedlejšího významu na pozadí jiných témat. Skutečný kulturní a historický význam obuvi bývá přehlížen. Tato marginalizace se odráží i v odborné literatuře. Přestože je relativně rozsáhlá, často trpí roztržitostí, nabízí jen málo nových pohledů a metodologicky zůstává spíše konzervativní.¹⁾

Přesto v dosavadním bádání nacházíme práce, které mají ambici postavit vývoj obuvnictví a obuvi jako produktu do centra odborného zájmu,²⁾ jako je tomu v případech pokrývek hlavy³⁾ nebo odívání v době války.⁴⁾ Coby inspirativní příklad může z nejnovějších

monografií sloužit práce Matthewa McCormacka *Shoes and the Georgian Man* (2025), která propojuje dějiny módy, materiální kultury a genderu, a přináší tak nový pohled na roli obuvi v georgiánské společnosti.⁵⁾ McCormackův interdisciplinární přístup ukazuje, že obuv nebyla pouze funkčním předmětem, nýbrž také symbolem společenského postavení a genderové identity, čímž odhaluje dosud opomíjené kulturní významy obuvi, přinejmenším v jím analyzovaném období.

V hospodářských dějinách bylo věnováno nejvíce pozornosti transformaci obuvnictví z tradičního řemesla na moderní industriální odvětví. Koncentrace na industrializaci obuvnictví jako dominantní téma souvisí s relevancí tohoto historického procesu coby paradigmatické změny celého výrobního odvětví. Industrializace vedla k novému způsobu výroby, distribuce i spotřeby a proměnila také samu obuv a její konstrukci. Tyto změny se nesly ve znamení nových výrobních postupů i nových materiálů (gumy, syntetických materiálů a textilu). S industrializací jsou spojeny také zásadní prostorové změny, jež souvisejí s koncentrací obuvnické výroby do velkých podniků. Postupující ekonomická globalizace prohloubila mezinárodní dělbu práce, čímž postupně přepsala i dosavadní mapu obuvnické výroby, pro niž je rovněž v industriální éře jednou z hlavních proměnných cena lidské práce.

Podobně jako u jiných historických procesů jsou nástup a dopady industrializace v obuvnickém odvětví prostorově a časově značně diferencovány. Z delší časové perspektivy můžeme pozorovat jakési přelévání industrializace do různých oblastí a regionů.⁶⁾ To se projevuje také v proměnách zájmu historiografie o toto téma. Kolébkou moderního industriálního obuvnictví se staly Spojené státy americké. Právě zde dochází k zásadním inovacím, jež umožnily zahájit přechod tohoto odvětví na industriální způsob výroby. Z USA se následně šířil model industrializovaného obuvnictví do dalších zemí světa. Je proto logické, že zásadní práce k tématu transformace obuvnictví na industriální způsob výroby vznikly právě v americké historiografii a soustřeďují se na porozumění tomuto zásadnímu a přelomovému procesu.

Z množství studií uveďme alespoň zásadní a metodologicky podnětnou stať Rosse Thomsona *The Path to Mechanized Shoe Production*

in the United States (1989).⁷⁾ Autor v této fundamentální analýze přechodu obuvnictví na mechanizovaný způsob produkce otvírá a poté řeší řadu zásadních otázek vážících se k této transformaci (evoluce trhů, jejich formace a růst, reorganizace výroby, nové výrobní prostředky a postupy, vývoj obuvnických strojů a procesy integrace jejich vývoje a výroby). Jejím přínosem je rovněž podrobné a systematické pojednání o hlavních technologických a výrobních inovacích a patentech, které výrazně ovlivnily průběh opožděné, následně pak rychle probíhající mechanizace obuvnické výroby. Autor pro své analýzy vytěžuje znalosti soustředěné v dobové odborné literatuře, jež se často detailně zabývala technickými a výrobně-technologickými změnami a inovacemi, které umožnily nástup industrializace v obuvnictví. Na jejich bázi se v USA zformovala gigantická korporace United Shoe Machinery Company (1899), která v jistém smyslu monopolizovala trh s obuvnickými stroji a technologiemi a stala se iniciátorem industrializace obuvnictví i ve světovém měřítku. Významně se uplatnila rovněž během transferu moderních obuvnických technologií a strojů do Evropy.⁸⁾

Ve středoevropském kontextu se ve druhé polovině 19. století stalo lídrem obuvnických inovací Německo. Jeho obuvnický průmysl se od konce 19. století i díky transferu amerických technologií a inovací rychle rozvíjel. Rostoucí import německé obuvi na rakousko-uherský trh v letech před první světovou válkou představoval ohrožení výrobců v podunajské monarchii. Německé strojírenské firmy byly v některých segmentech schopny konkurovat i pokročilým americkým výrobcům obuvnických strojů. Přes hospodářský význam německého obuvnictví je jeho dějinám a přechodu na průmyslový způsob výroby věnováno jen několik dílčích příspěvků. Zmínku si zaslouží zejména publikace *Vom Zunft Handwerk zum modernen Industriebetrieb* (1998),⁹⁾ která obsahuje šestnáct studií sledujících vývoj obuvnické výroby v Německu od 18. století do konce 20. věku. Ačkoli má tato kniha široký chronologický záběr, překvapivě se významněji nezaobírá přelomovou etapou první světové války, která je pro naše zkoumání zásadní. Z naší perspektivy patří k nejzajímavějším příspěvkům studie Sabine Johann o obuvnické výrobě při přechodu na strojní produkci¹⁰⁾ a Hartmuta Berghoffa a Philippa Heldmanna zaměřená na změny výroby a marketingu v procesu industrializace.¹¹⁾ Kniha je

přínosná rovněž tím, že se věnuje vývoji významných obuvnických lokalit a regionů (Erfurt, Hauenstein, Pirmasens apod.) a také tématům souvisejícím s obuvnictvím v éře nacionálního socialismu.

Pro náš záměr je zásadní poznání a zpracování dějin obuvnictví a obuvnického průmyslu v rakousko-uherské monarchii. Zde je třeba přiznat, že nemáme k dispozici mnoho novějších studií. Vzácnou výjimku představuje disertace rakouské badatelky Margit Eidenberger *Schuhmacher: Handwerk in der Krise? Eine historische Analyse* z roku 2019.¹²⁾ Ta se soustřeďuje na vývoj obuvnického řemesla v období 1870–1938, v době dynamického nástupu industrializace a rozvoje nové industriální formy výroby. Právě dopady industrializace na tradiční a velmi rozšířené obuvnické řemeslo a pracovní svět obuvníků stojí v centru pozornosti této analytické práce, která využívá a zhodnocuje velké množství dobových statistik. Přelomové období první světové války je však v disertaci věnována jen informativní kapitola, ve které se autorka zaměřuje spíše na životní podmínky obyvatelstva a nedostatečné zásobování obuví. Teritoriálně se studie zabývá především Vídní a Dolním Rakouskem, méně již Čechami a Moravou, tedy stejným regionem, jímž se počátkem 30. let minulého století zaobírala průkopnická práce Heinricha Möllera *Geschichte der Schuhmacher Österreichs*, v jejímž centru pozornosti stojí šedesátiletí rakouského odborového hnutí obuvnických dělníků. Naše kniha i disertace M. Eidenberger nemohly z této publikace nečerpat.¹³⁾

Na rozdíl od disertace M. Eidenberger vznikly nejcennější příspěvky české historiografie již před desetiletími, většinou na půdě tzv. dějin závodů. Nejvýznamnější z nich je nadále monografie Bohumila Lehára o zlínské firmě Baťa, postavená na pevných faktografických základech pozitivistické historiografie, která autorovi umožnila komplexně popsat první půlstoletí firemních dějin.¹⁴⁾ Kvalitou za ní zaostává monografie o třebíčském kožedělném a obuvnickém kolosu Budischowsky z pera Jaroslava Mejzlíka.¹⁵⁾ Ten si při popisu významné etapy první světové války, kdy koncern Budischowsky zásoboval koženou výstrojí a obuví celou monarchii, vystavil s Lehárovými odstavci o konkurenčním zlínském podniku Baťa. Lehárovu interpretaci válečné kapitoly v dějinách firmy Baťa rovněž přijal za svou americký historik Zachary Austin Doleshal, který

v zatím nejmladších souhrnných dějinách zlínského koncernu přesvědčivě vylíčil Velkou válku jako počátek důsledné amerikanizace podniku rodiny Baťů.¹⁶⁾

Opožděným plodem deskriptivních dějin závodů je kniha Františka Mokrého o menších obuvnických podnicích ve Žďáru nad Sázavou, z nichž většina za války vyráběla obuv pro rakousko-uherskou armádu.¹⁷⁾ Dokončena byla již v 70. letech 20. století, ale protože její vyznění nekorespondovalo s ideologickými zásadami tehdy vládnoucího establishmentu, vyšla až v roce 2012. Dílčí studie dosud suplují překvapivě chybějící monografii firmy F. L. Popper v Chrudimi, která společně s firmami Budischowsky a Baťa tvořila v letech kolem první světové války triumvirát nejvýznamnějších továren obuvi v českých zemích.¹⁸⁾ Z těchto a dalších důvodů bylo během našeho výzkumu třeba zpracovat celou řadu přípravných studií, jež přinášejí důležité poznatky pro uchopení problematiky zkoumané v naší publikaci.¹⁹⁾

Frekventovaný výzkum industrializace v Předlitavsku se primárně soustředí na vůdčí industrializační obory, jako jsou textilní, strojírenský, potravinářský, uhelný, železářský, chemický či elektrotechnický průmysl. Obuvnictví je těmito pracemi v lepším případě letmo zmiňováno.²⁰⁾ Obuvnictví ignoruje i moderní historiografie hospodářských dějin první světové války. Výjimkou je kniha Richarda Riedla o předlitavském průmyslu za války,²¹⁾ která vznikla jako součást rozsáhlého mezinárodního knižního projektu k hospodářským a sociálním dějinám první světové války. Realizován byl ve 20. a 30. letech 20. století s podporou *Carnegie Endowment for International Peace*.²²⁾ Riedl, který za války patřil k vrcholným představitelům státní hospodářské správy Předlitavska, detailně charakterizoval systém válečného hospodářství. Součástí práce jsou i případové studie věnující se poměrům ve vybraných průmyslových odvětvích, včetně kožedělného průmyslu a obuvnictví. Předností Riedlovy knihy je řada cenných faktů, navíc i z dnes již nedostupných originálních dokumentů. Slabinou práce je naopak její popisný charakter bez hlubší kritické analýzy. Pro tutéž publikační řadu byla připravována rovněž práce generálního intendanta Johanna Hübnera o problematice vojenské výstroje, k jejímuž publikování ale nikdy nedošlo. Zachovala se však v rukopise uloženém ve vídeňském Válečném archivu Rakouského státního archivu. Obsahuje mnoho unikátních informací

a statistických údajů k opatrování obuvi a celé výstroje pro rakousko-uherskou armádu, včetně surovin k její výrobě.²³⁾

Další velká práce k válečnému hospodářství Rakouska-Uherska vznikla až v 70. letech.²⁴⁾ Americký historik Robert James Wegs v ní polemizuje s rozšířenou tezí o hospodářském selhání monarchie a tvrdí, že Rakousko-Uhersko bylo téměř až do konce války schopno vyrábět dostatečné množství vojenského materiálu. Hlavní příčinu vojenské porážky a hospodářského kolapsu monarchie vidí v selhání železniční dopravy a ve slabém vojenském velení. Jako jiní si též R. J. Wegs všímá pouze těch odvětví průmyslu, jež považuje za zásadní pro vedení války: hutnictví železa, metalurgie barevných kovů, průmyslu paliv a pohonných hmot a samozřejmě výroby zbraní a munice. Wegsova kniha jako by definovala zaměření následujících prací, které se rovněž primárně soustřeďují na zbrojní a související těžký průmysl. Při zkoumání válečného hospodářství věnují velký prostor zemědělství a zásobování armády i obyvatelstva potravinami. Problematika lehkého průmyslu, a tedy i obuvnictví, je však pro ně nezajímavá.²⁵⁾

Přehlížení výzkumného potenciálu obuvnictví pokračuje rovněž v nejnovějších syntetických pracích, které jinak představují vrchol současné historiografie habsburské monarchie. Ambiciózní a analyticky precizní syntéza rakouských dějin 1867–1955 z pera Johna W. Boyera, jež zachycuje rovněž fungování válečného státu, sociální mobilizaci i postupný rozpad jeho legitimacy,²⁶⁾ šíří svého syntetického záběru odhaluje strukturální meze dosavadního výzkumu. Sektorová dynamika válečné ekonomiky kromě těžkého průmyslu, zbrojní výroby a potravinového zásobování (pozoruhodná kniha historičky Claire Morelon o životě v Praze během první světové války a krátce po ní²⁷⁾) stále zůstává mimo zorné pole badatelů. Proto je v obecných pracích k hospodářským dějinám habsburské monarchie vývoji obuvnictví věnován minimální prostor.

Neporozumění roli a vývoji obuvnického odvětví za války vede k paušalizujícím, ba dokonce k nepravdivým tvrzením (například o všeobecném úpadku kožedělného průmyslu za války),²⁸⁾ s nimiž naše kniha nutně polemizuje. Vždyť obuvnická produkce za války zažila konjunkturu a s ní prošla překotnými změnami, když čelila řadě výzev a obtíží. Fatálním problémem válečné průmyslové výroby

byla otázka (absentujících) surovin a surovinových náhražek, zvláště v zemích Centrálních mocností pod obchodní blokadou. Na rozdíl od Německa je tato problematika pro Rakousko-Uhersko zpracována nedostatečně. Obuvnickým usním a jejich alternativám je i v tomto případě věnována minimální pozornost.²⁹⁾ Naopak další důležitou rovinu, již představují dopady válečného hospodářství na dělníky a odbory, podrobně analyzovala ve své rozsáhlé knize rakouská historička Margarete Grandner.³⁰⁾

Rovněž v Německu v meziválečném období vznikly národohospodářsky zaměřené práce reflektující vývoj obuvnického průmyslu za první světové války.³¹⁾ Současná německá historiografie však tuto problematiku přehlíží. Dokladem je nedávno vydaná obsáhlá kolektivní monografie o německém válečném hospodářství. Zabývá se poměry ve vybraných průmyslových odvětvích, a to i mimo okruh těžkého a zbrojního průmyslu. Zájemci si v ní tak sice mohou přečíst o textilním či cukrovarnickém průmyslu, nikoliv však o obuvnictví.³²⁾

Sepětí mezi armádou a hromadnou výrobou (vojenské) obuvi je hlubší, než bychom si na první pohled dokázali představit. Byly to právě moderní armády na evropském a severoamerickém kontinentu, jejichž masová spotřeba standardizované vojenské obuvi byla rozhodujícím impulzem ke vzniku moderního obuvnického průmyslu. Ta vedla k etablování celých výrobních regionů orientovaných na hromadnou produkci vojenské obuvi.³³⁾ O to více překvapí, jak málo pozornosti bylo dosud věnováno dějinám výroby obuvi pro armádu a dějinám obuvi jako součásti vojenské výstroje. Našemu výzkumu nahrávají současné historiografické trendy, které do jinak poměrně rigidního oboru vojenských dějin začaly přinášet nové koncepty a přístupy souhrnně nazývané jako „new military history“. „Nové vojenské dějiny“ usilují (v návaznosti na rozvoj sociálních a kulturních dějin) o komplexní studium fenoménu války, a to včetně každodennosti, genderu, paměti či propagandy.³⁴⁾

Historiografie vojenství si nemůže naříkat na nedostatek publikací o historické výstroji. Katalogy uniforem a výstroje jsou tradičním žánrem vojenské historiografie. Hledáme-li však v těchto výpravních a detailních publikacích informace o vojenské obuvi, překvapí nás chronický nezájem o vojenské obouvání. Klasické přehledové

publikace přináší informace o struktuře armády, jejich hodnostářích a uniformách, avšak vojenskou obuv ignorují.³⁵⁾ Popis obuvi až na výjimky postrádají i informačně vyčerpávající publikace o německých uniformách a příruční výstroji. Čtenář se musí spokojit s výjimečnými zmínkami o kalhotách,³⁶⁾ kamaších³⁷⁾ a holínkách, avšak bez potřebného popisu.³⁸⁾ Mají si snad čtenáři myslet, že vojenské uniformy končily kalhotami či kamašemi?³⁹⁾ Proč jsou dosavadní odbornou literaturou o uniformách a výstroji obuv a její předpisy přehlíženy? Nestojí snad za tímto nezájmem obavy z náročné archivní heuristiky a z nejistých výsledků pátrání po historické vojenské obuvi samotné?

METODOLOGIE

Z předchozího přehledu stavu poznání vyplývá, že ačkoli je literatura k dějinám obuvnictví a obuvnického průmyslu v mnoha ohledech nesoustavná a fragmentární, je rozsáhlejší, než by se na první pohled mohlo zdát. Zahrnuje totiž široké spektrum témat, žánrů a přístupů. Sahají od tradičně pojatých dějin výrobku, závodů a regionů až k biografickým významným představitelům obuvnické branže a k monografiím jejich proměn v moderní industriální odvětví. Právě studie hospodářských historiků věnované transformaci a industrializaci obuvnictví patří z hlediska přínosu poznání a použité metodologie k tomu nejceněnějšímu, co stávající literatura nabízí. Naší ambicí je pojednat o vývoji obuvnictví i samotné obuvi v komplexních hospodářských, sociálních a kulturních souvislostech válečné ekonomiky. V tomto směru dosavadní přístupy mnoho metodologických inspirací nenabízejí.

Výjimkou je ojedinelá a inovativní práce německé historičky Anne Sudrow z roku 2010.¹⁾ Její výzkumy ilustrují značný potenciál přístupu, pro nějž užíváme označení „nové dějiny výrobku“ (metodologický přístup zaměřený na životní cyklus výrobku a jeho širší historický, ekonomický, sociální a kulturní kontext). Tímto pojmenováním chceme zdůraznit odlišnost tohoto přístupu od dosud převažujícího přístupu „starých“ dějin výrobku soustřeďujících se na produkční, technologické či úzce ekonomické aspekty. Nové dějiny

výrobku naopak reprezentují syntetizující metodologický přístup k dějinám a historickým procesům, které jsou vysvětlovány perspektivou „života“ (životního cyklu) konkrétní věci – výrobku. Na půdě moderních hospodářských dějin je logicky akcentován především význam průmyslu a průmyslových výrobků, ačkoli z metodologického hlediska se předmětem výzkumného zájmu mohou stát jakékoli věci sloužící k potřebě lidí, včetně různých obchodovatelných komodit či surovin.

Anne Sudrow si předsevzala interpretovat nesčetněkrát popsané a konceptualizované dějiny nacionálního socialismu a jeho působení na německou společnost perspektivou materiální kultury, navíc komparativní optikou (Velká Británie, USA, Německo). K tomuto záměru jí slouží „totální dějiny“ jednoho produktu – obuvi. Zvolená perspektiva soustřeďující se na jediný konzumní statek a segment společenské a ekonomické praxe v jejím pohledu integruje různé, obvykle oddělené společenské segmenty: politiku a každodennost, hospodářství, vědu a techniku i svět materiální kultury a konzumu. Vychází z přesvědčení, že „předměty naší každodennosti“ musí být stejně jako jiné společenské instituce a struktury zahrnuty do historických výzkumů politických, ekonomických a sociálních změn. Právě obuv se jí stala ideálním předmětem výzkumu, protože je na jedné straně součástí výstroje (vojenská obuv) a na druhé straně představuje základní a univerzální konzumní zboží (civilní obuv). Cílem jejího výzkumu je zmapovat souvislosti mezi politickým vývojem a materiální kulturou ve vzájemné interakci spotřeby a produkce právě na příkladu obuvi.

Toto východisko není ve společenských vědách ani v historiografii nové. Je ve skutečnosti zcela přirozeným počátkem rozvíjení badatelské imaginace a úsilí formulovat základní otázky v mnoha oborech společenských věd. Doyen britské sociologie Anthony Giddens ve svém vlivném úvodu do sociologie²⁾ ukázal, že i sociologická imaginace může být vyvolána například zájmem o prostý akt pití kávy, který se v badatelových očích stane nesamozřejmým. Začne si klást otázky: Jaké společenské rituály jsou spojeny s konzumací daného produktu? Jak nás tento produkt spojuje s globálními ekonomickými a společenskými procesy? Jaká je jeho historie? V podobně inspirativním mikrokosmu otázek se často pohybují

i historici a archeologové věnující se výzkumům materiální kultury a jejím interpretacím.³⁾

Významné příspěvky k otázkám studia lidské interakce přináší rovněž antropologie. Výsledky jejích výzkumů a její badatelské přístupy v zásadních ohledech metodologicky inspirovaly i historiografii, zejména v oblasti historické antropologie, mikrohistorie či dějin materiální kultury. Ve sledovaných souvislostech se ukazují být relevantní zejména antropologicky pojaté a dále rozvíjené konceptualizace „sociálního života věcí“ („social life of things“, Arjun Appadurai) či studia „kulturní biografie věcí“ („cultural biography of things“, Igor Kopytoff).⁴⁾ Jedná se o perspektivy, které jsou v antropologicky pojaté historiografii často definovány v opozici vůči přístupům makrostrukturálně zaměřeného bádání orientovaného na poznání tzv. velkých historických procesů, například industrializace. Právě perspektiva a metody nabízené novými dějinami výrobku by mohly přispět k integraci obou dosud spíše oddělených pólů bádání. Také obuv, která je univerzálním materiálním statkem lidské kultury, se může stát důležitým východiskem nových perspektiv pro poznání historických skutečností.

O jaké perspektivy v „nových dějinách výrobku“ jde? Předmětem zájmu nejsou pouhé proměny designu, technologií či materiálů, tedy obvyklá témata tradičně pojatých prací věnovaných dějinám různých produktů (oděvů, automobilů, domácích spotřebičů apod.).⁵⁾ Ambicí tohoto nového přístupu je překonat umělou hranici tradičních analytických kategorií a pojednat o „světě“ jednotlivých výrobků co nejkomplexněji, v širokých kulturních, strukturálních, sociálních i environmentálních souvislostech. Mluvíme-li o metodologii a východiscích, je důležité zmínit rovněž metody, které ovlivňují design konkrétních výzkumů, a tím i jejich výsledky. Například pro A. Sudrow se důležitým východiskem stala metoda, kterou nazvala „historickou analýzou životního cyklu výrobku (historische Produktlinienanalyse)“.⁶⁾

Jde o perspektivu inspirovanou environmentálně orientovanou ekonomikou, která minimálně od 80. let 20. století usiluje o etablování nových analytických přístupů rozšiřujících dosavadní pohled na produkty, zejména v otázkách posuzování širších nemonetárních aspektů životního cyklu produktů a studia důležitých negativních